

Θεωρῶν τις τὸ γεγονός ὅτι πρὸ πέντε καὶ ἕξ γενεῶν ἀπὸ ἓν ἄσκημον χωρίον τῆς Λέσβου προῆλθον δύο λόγιοι διαπραγματευθέντες τόσον εὐρέως καὶ εὐστόχως καὶ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς σκοπιᾶς ἐν θέμα ὕψιστον τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ καὶ δυσχερές, τὸ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, καὶ ὅτι βραδύτερον τρίτος λόγιος εἰς τὰ ἴδια ἐκεῖνα χῶματα ζήσας ἠσχολήθη καὶ αὐτὸς ἐπιτυχῶς μὲ τὴν διαπραγματεύσειν τοῦ αὐτοῦ θέματος, δὲν δύναται εἰ μὴ νὰ θαυμάσῃ τὴν ἰκανότητα τῶν παλαιῶν ἐκείνων σχολείων τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς παιδείσεως τῶν λειτουργούντων εἰς Κυδωνίας, Χίον, Πάτμον, Σμύρνην καὶ Κωνσταντινούπολιν, τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν φυτῶρια ἐπιστημόνων καὶ λογίων μὲ τεραστίαν πνευματικὴν δυναμικότητα. Ὁ δὲ συγγραφεὺς παρουσιάσας διὰ τοῦ ὠραίου βιβλίου του τὰ δείγματα τῆς δυναμικότητος αὐτῆς καὶ τὸ θρησκευτικὸν πλαίσιον εἰς τὸ ὁποῖον αὐτὰ ἤνθησαν εἶναι ἄξιος εὐγνωμοσύνης ἀλλὰ καὶ μιμήσεως ἐκ μέρους τῶν εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας τοῦ Κράτους ζώντων καὶ δρώντων λογίων.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

* * *

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑ: «Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Βυζαντίου».

Δρᾶμα βάσει ἱστορικῶν κειμένων, σελ. 90, Ἀθήναι 1967.

Ἡ ἐκλειψις ἐκ τῆς παγκοσμίου ἱστορικῆς σκηνῆς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου ὡς πολιτικοῦ σχηματισμοῦ συγκινεῖ ἀναμφισβητήτως καὶ πληροῖ πικρίας πάντας τοὺς γνησίους καὶ ἀκραιφνεῖς Ἕλληνας· διότι πᾶς Ἕλλην διαλογίζεται μετὰ πολλῆς θλίψεως καὶ συναισθάνεται ἐκ βαθέων, ὅτι τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς τὰ ἐλαττώματα, ὑπερβαλόντα τὴν μεγαλειότητα τῶν Ἑλλήνων, ἤγαγον εἰς τὸν μαρasmus καὶ τὴν ἐκπτώσιν τὴν Ἑλλάδα, δυναμένην ἄλλως νὰ καθοδηγήσῃ σταθερῶς λόγῳ τῶν μεγάλων καὶ πολλῶν ἀρετῶν αὐτῆς σύμπαντα τὸν ἱστορικὸν κόσμον καὶ νὰ κυριαρχήσῃ μονίμως αὐτοῦ πολιτικῶς καὶ πνευματικῶς, ὅπως προσφόρως ἔγραψεν ἐσχάτως διαπρεπῆς Ἀγγλος ἱστορικός.

Ἄλλὰ ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπισφραγίσασα τὴν ἐξαφάνισιν ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τὴν πτώσιν τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, διαδραμούσης ὑπερχιλιετῆ πορείαν δόξης καὶ μεγαλείου, κατέλιπεν ἀναμφιβόλως μέχρι σήμερον εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας χαίνουσαν μεγάλην πληγὴν, ἣ ὁποία παρὰ τὰς διαρρυσάσας ἔκτοτε πολλὰς ἐκατονταετηρίδας παραμένει εἰσέτι ἀνεπούλωτος. Τόσον πελωρία ὑπῆρξε πράγματι ἡ συγκίνησις πάντων τῶν Ἑλλήνων, διατελοῦσα μέχρι σήμερον θερμὴ καὶ ἀμείωτος, διὰ τὴν πτώσιν τῆς περιπύστου Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἣ ὁποία καταπατηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Ἀσίας ὀρμωμένων βαρβαρικῶν ὀρδῶν ἐξηφανίσθη μὲν ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ὡς πολιτικὸν σχῆμα, ἀλλὰ διέσωσεν ἀκραιφνῆ καὶ ἀκίβδηλον τὴν ψυχὴν

αὐτῆς, ὡς Ἑλληνικῆς καὶ Χριστιανικῆς ὀντότητος, καὶ διεφύλαξεν ἀθάνατον τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον παρέλαβεν ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἵνα κληροδοτήσῃ αὐτὸ ὕγιες καὶ δαψιλῆς εἰς σύμπαντα τὸν νεώτερον ἱστορικὸν κόσμον πρὸς κυοφόρησιν δι' αὐτοῦ καὶ ἀναγέννησιν τοῦ συγχρόνου Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

Ταύτης τῆς πανελληνίου συγκινήσεως, μεταβιβαζομένης ἀκεραίας κατὰ διαδοχὴν εἰς πάσας τὰς ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταγενεστέρως γενεὰς τῶν Ἑλλήνων, ἔκφρασιν ζωηρὰν παρέχει τὸ πρὸ ὀλίγου χρόνου ἰδὸν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος νέον ἐξαίρετον ἔργον τοῦ κ. Βασιλείου Δ. Πατριαρχῆα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Βυζαντίου».

Εἶναι ἀναμφισβητήτως μεγάλη καὶ αἰσθητὴ—καὶ ὄχι πρὸς τιμὴν ἡμῶν—ἡ ἔλλειψις ἐκ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ νεωτέρου καὶ τοῦ συγχρόνου Ἑλληνικοῦ κόσμου ἔργων ἀναφερομένων εἰς μεγάλα καὶ καίρια γεγονότα τῆς μακροχρονίου Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὡς εἶναι μάλιστα ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ σὺν αὐτῇ πτώσις καὶ ἐξαφάνισις τῆς Ἑλληνικῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι τοῦτο δεῖγμα, ὅτι οἱ νεώτεροι καὶ οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ἀπώλεσαν τὴν Ἑλληνικὴν αὐτῶν ψυχὴν καὶ ἐνεδύθησαν ξένην; Ἀναμφιβόλως ὄχι. Εἶναι πάντως μεγίστη ἡ ἔλλειψις αὕτη.

Τὴν ἔλλειψιν δὲ ἀκριβῶς ταύτην καλύπτει μερικῶς τὸ δραματικὸν ἔργον τοῦ κ. Πατριαρχῆα.

Τὸ ἔργον τοῦτο συνέθεσεν ὁ συγγραφεὺς, ὡς γράφει αὐτὸς ἐν τοῖς «Προλεγόμενοις», ὡς «εἰς μνημόσυνον ἔθνικόν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων».

Τὸ δραματικὸν τοῦτο ἔργον εἶναι διηρημένον εἰς πέντε μέρη, περιλαμβάνοντα δώδεκα ἐν συνόλῳ σκηνάς. Ἐν συνεχείᾳ δὲ ὡς ἐν παραρτήματος μέρει καταλέγονται ἐν αὐτῷ αἱ ἀφηγήσεις τῶν ἱστορικῶν περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσοι παρέστησαν αὐτόπται μάρτυρες αὐτῆς, καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων, διαπιστουμένου οὕτως, ὅτι ὁ συγγραφεὺς κατὰ τὴν δραματικὴν ταύτην ἐργασίαν, παρέχουσαν ἀξιόλογα δείγματα τῶν συνθετικῶν αὐτοῖς ἱκανοτήτων, δὲν ἐξέφυγε τῶν ἱστορικῶν δεδομένων περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ παρέμεινε πιστὸς εἰς τὰ παραδεδομένα ὑπὸ ἀξιοπίστων ἱστορικῶν, τῶν ὁποίων ἐν πολλοῖς καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος διετήρησεν.

Ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρα σκηνὴ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἔργου τοῦ Πατριαρχῆα εἶναι ὡς ἐν εἴδει προλόγου ἀρχαίας τραγωδίας, ἐμφανίζονται δὲ ἐν αὐταῖς ἡ Ἱστορία καὶ ὁ Χρονογράφος, ὡς προλογίζοντα πρόσωπα, παρέχοντα πάντα τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς δραματικῆς συνθέσεως, καθ' ὃν καὶ ὁ Εὐριπίδης—καὶ οἱ ἄλλοι ὁπωσοῦν ἀρχαῖοι τραγικοὶ—τρόπον διὰ τοῦ ἐν ἐκάστη αὐτοῦ τραγωδία προλόγου ἐκθέτει ἐν ἀδραῖς γραμμαῖς τὰ πράγματα τῆς τραγωδίας, ἵνα κατατοπισθῇ γενικῶς καὶ μάθῃ ὁ θεατὴς περὶ τῆς πορείας καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν μελλόντων νὰ διαδραματισθῶσιν. Ἡ μὲν Ἱστορία ἐν τῇ πρώτῃ σκηνῇ ἐμφανίζεται ὡς μορφὴ θεᾶς Μούσης, ὅπως ἀνύψωσαν αὐτὴν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὡς πρόσωπον ἐπιβλητικὸν καὶ μεγαλοπρεπές, συνδεδεμένον οὕτως εἰπεῖν δι' ἀρρήκτων δεσμῶν πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος λόγῳ τῆς ἐνδόξου μακρᾶς αὐτοῦ ἱστορικῆς σταδιοδρομίας, καὶ

ἀφηγεῖται τὰ κατὰ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον καὶ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν τῇ πολιορκουμένῃ Κωνσταντινουπόλει, ὃ δὲ Χρονογράφος ἐν τῇ δευτέρᾳ σκηνῇ προβαίνειν ὡς πρόσωπον δευτερεῖον, συναπτόμενον πρὸς τὴν Ἱστορίαν ὡς πρὸς γυμνὴν καὶ ξηρὰν ἀφήγησιν, ὅχι ὡς τὴν θεὰν Μοῦσαν, τὴν ἐγείρουσαν αἰώνια τρόπαια εἰς τοὺς ἐξαιρετοὺς ἄνδρας καὶ τὰ ἐξαιρετὰ γεγονότα, διηγεῖται τὰ κατὰ τὸν Μωάμεθ καὶ τοὺς Τούρκους.

Ἡ ἐμφάνισις τῆς Ἱστορίας, ἀποτελοῦσα εὕρημα τοῦ κ. Πατριαρχέα, ἐν τῇ πρώτῃ σκηνῇ, ὡς προσώπου ἀφηγουμένου περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὰ ὀλίγα πρὸ τῆς ἀλώσεως ἔτη, ἔχει τῇ ἀληθείᾳ δραματικὴν μεγαλοπρέπειαν, ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην μετὰ τῆς ὁποίας ἐμφανίζονται ἐν ταῖς ἀρχαίαις τραγωδίαις τὰ ἀφηγούμενα μεγάλα καὶ σπουδαῖα γεγονότα πρόσωπα ἢ μέλλοντα νὰ συμβῶσι κατὰ προφητικὴν πρόρρησιν. Ὑπομιμνήσκει δὲ ἰδίᾳ ἢ ἐμφάνισις αὕτη τῆς Ἱστορίας τὸ μέρος τῶν «Περσῶν» τοῦ Αἰσχύλου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐμφανίζεται ἡ Ἄτοσσα. Ὑπομιμνήσκει δ' ὡσαύτως ἢ Ἱστορία, ὡς προλογίζον πρόσωπον, ἀφηγούμενον ἐκ τῶν προτέρων τὰς μελλούσας περιπετείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, τὰ προλογίζοντα, ὡς καὶ ἄνωτέρω εἶπον, ἐν ταῖς τραγωδίαις τοῦ Εὐριπίδου πρόσωπα, τὰ ὁποῖα κατὰ τινὰ τρόπον προδιαγράφουσι καὶ προσημαίνουσι τὴν ἐξέλιξιν τῶν δρωμένων ἐν ἐκάστη τραγωδίᾳ.

Ὁ συγγραφεὺς, γνώστης τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τραγωδίας, φιλοτεχνεῖ τὸν Κωνσταντῖνον, ὡς τραγικὸν ἥρωα πρώτου μεγέθους, ἔχοντα πολλὰ τὰ κοινὰ πρὸς τοὺς ἀρχαίους τραγικοὺς ἥρωας. Ἡ ἐκ τῶν προτέρων γνώσις ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, ὅτε ἀνέβαινε τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς μελλούσης αὐτοῦ θυσίας, ὡς μάρτυρος ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος, ἀναβιβάζει πράγματι αὐτὸν εἰς τὸ ὕψος τραγικοῦ ἥρωος, ἀνερχομένου τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν Γολγοθᾶν τῆς θυσίας ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῶν μεγάλων ἰδεῶν, ὡς συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἰφιγένειαν τὴν ἐν Αὐλίδι, ἢ ὁποῖα μετὰ γνώσεως ἐβάδιζε πρὸς τὴν μεγάλην θυσίαν.

Οὕτως ἢ θυσία τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, ἐνδουμένου τὴν μορφήν προσώπου ἀρχαίας τραγωδίας, προσλαμβάνει γνήσιον τραγικὸν χαρακτῆρα καὶ δι' ἄλλων μὲν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀπωλείας πάσης ἔξωθεν ἐξ ἄλλων χωρῶν ἐλπίδος βοήθειας, ἀπομένει δὲ ὁ Κωνσταντῖνος μόνος, ὡς ἀρραϊφνῆς μορφή τραγικοῦ ἥρωος, ἵνα ἀντιπαλαίῃ ἐν παντελεῖ μονώσει κατὰ τῆς σκληρᾶς καὶ ἀδυσωπῆτου Μοίρας, ἢ ὁποῖα φαίνεται ἐπερχομένη ἀμείλικτος καὶ ἀπηνῆς. Καὶ πρὸς ταύτην μάχεται πλέον μόνος, γνωρίζων ὡς ὁ Προμηθεὺς ἐν τῇ φερωνύμῳ τραγωδίᾳ τοῦ Αἰσχύλου, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ βαστάσῃ ἀδιαμαρτυρήτως καὶ νὰ ὑπομείνῃ τὴν «πεπρωμένην αἴσαν», διότι «τὸ τῆς Ἀνάγκης ἔστ' ἀδήριτον σθένος».

Ἡ δραματικότης τοῦ ἔργου ἄρχεται κυρίως ἀπὸ τῆς τρίτης σκηνῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐμφανίζεται ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἐν Συμβουλίᾳ μετὰ πάντων σχεδὸν τῶν συμπερωταγωνιστησάντων μετ' αὐτοῦ ἀνδρείων προμάχων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Διαρκοῦντος τοῦ συμβουλίου τῶν ἀρχηγῶν τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων τῆς

κινδυνεύουσης πόλεως «ἀκούεται», ὡς γράφει ἐπεξηγηματικῶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου, «ἐκ τοῦ βάθους ψάλλουσα τὸν πολυχρονισμόν τοῦ αὐτοκράτορος ἢ χορωδία», ὡς ἐκπρόσωπος τρόπον τινὰ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀκούων τὸν πολυχρονισμόν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ τὰς εὐχὰς τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τῆς μακροημερεύσεως αὐτοῦ λέγει: «Ὁ Λαὸς εὐχεται ἔτη πολλά. Οὐκ οἶδε τὸ ἔτοιμον τῆς θυσίας . . .».

Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ τοῦ ἔργου κατ' ἀντίστροφον θέσιν πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς τραγικῆς εἰρωνείας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τραγωδίᾳ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ μὲν ἥρωας τῆς τραγωδίας ἀγνοεῖ τὰ ἐπικείμενα δεινά, οἱ θεαταὶ ὅμως γνωρίζουσι ταῦτα, ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ὡς ἥρωας τῆς τραγωδίας γνωρίζει καλῶς τὴν ἐπικειμένην καὶ μέλλουσαν νὰ ἐπέλθῃ ταχέως μεγάλην θυσίαν, οἱ δὲ θεαταί, ἐν προκειμένῳ ἢ χορωδία, ἀγνοοῦντες τὸ πρᾶγμα εὐχονται ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου, ὡς βασιλέως, μακροζωϊαν. Ἡ τραγικὴ εἰρωνεία, ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τραγωδίας, ὑπάρχουσα ἐνταῦθα εἰς ἀντίστροφον τάξιν ἐξαιρεῖ τὴν τραγικότητα τῆς θυσίας τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἡ δραματικὴ σύνθεσις τοῦ ἔργου ἐκφαίνεται καὶ διὰ τοῦ ἐνυπάρχοντος ἐν αὐτῷ ἐντόνου θρησκευτικοῦ στοιχείου, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει πάντα τὰ δρῶντα πρόσωπα, μάλιστα δὲ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον. Οὕτως οἱ ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῆς πόλεως, μαχόμενοι ἐπὶ τῶν τειχῶν αὐτῆς, στενῶς πολιορκουμένης καὶ πανταχόθεν ἀγρίως ὑπὸ τῶν βαρβάρων βαλλομένης, ὑψοῦνται πάντες εἰς τραγικοὺς ἥρωας, οἱ ὁποῖοι ἔχουσι τὴν αἴσθησιν τῆς ἀπολύτου μονώσεως, καθὼς οὐδαμῶθεν ἀναμένοντες βοήθειαν.

Ἡ τραγικότης τοῦ προσώπου τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου συμπληροῦται διὰ τῶν λόγων—ὡς λόγων συνοδευομένων ὑπὸ τῆς πράξεως καὶ ἀντανακλώντων τὴν διάνοιαν, κατὰ τὸν Ἀριστοτελικὸν ὅρον, καὶ τὸ ἦθος τοῦ Κωνσταντίνου —, τοὺς ὁποίους διαμείβει πρὸς τὸν γενναῖον συμμαχητὴν αὐτοῦ Γενουήνσιον εὐπατρίδην Ἰωάννην Ἰουστινιάνην, εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ ὁποῖου, ὅπως καταλίπη τὴν κινδυνεύουσαν πόλιν, ἵνα ἀναλάβῃ ἔργον ἐκτὸς τῆς πόλεως, παρέχον ἴσως μείζονας ἐλπίδας πρὸς διάσωσιν αὐτῆς διὰ τῆς ἐξ ἄλλων ἔξωθεν βοήθειας, ἀποκρίνεται, ὅτι δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς πόλεως, διότι συναισθάνεται τὴν Μοῖραν αὐτῆς, ἐπικρεμαμένην ἤδη βαρεῖαν καὶ ἀπειλητικὴν, ὡς ἰδίαν αὐτοῦ Μοῖραν.

Ἡ ἀντιπαράθεσις τέλος ἐν τῷ ὠραίῳ τούτῳ ἔργῳ τοῦ κ. Πατριαρχέα εἰς μακρὰν ῥῆσιν τῶν λόγων τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Τούρκου Μωάμεθ διαστέλλει κατὰ τρόπον ἀνάγλυφον καὶ διακρίνει διὰ βαθείας τομῆς τοὺς χαρακτῆρας τῶν δύο τούτων προσώπων, πρωταγωνιστῶν τῆς δραματικῆς πτώσεως τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ἐξαιρομένης μὲν εἰς ὕψος μέγα τῆς προσωπικότητος τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ δὲ Τούρκου Μωάμεθ ἐκπίπτοντος εἰς τὸ ὑπέδαφος εὐτελοῦς δηωτοῦ, ἀπεχθοῦς καὶ βαρβαρικοῦ ἀνθρώπου. Καίτοι δὲ αἱ ῥήσεις αὗται τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Μωάμεθ εἶναι μακραὶ, περιορίζουσαι ὅπως οὖν τὴν δραματικότητα τοῦ ἔργου, δύναται τις ὅμως νὰ εἴπῃ περὶ αὐτῶν, ὅτι προσαρμύζονται προσφόρως

πρὸς τὴν ὄλην σύνθεσιν τοῦ Πατριαρχέα καὶ κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν φράσιν τοῦ Πλάτωνος «πρέπουσιν ἀλλήλαις καὶ τῷ ὄλω συνίστανται».

Πολλὰ ἄλλα ἀρετὰ διαποικίλλουσι πλουσίως τὸ ἔργον τοῦτο. Ἀλλὰ πέρα τούτων ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω, ὅτι ὁ κ. Πατριαρχέας εἶναι ἄξιος πολλῶν ἐπαίνων, μάλιστα διότι εἰς τὸ ὥραϊον τοῦτο καὶ ἄρτιον ἔργον αὐτοῦ ἐπέτρεψε νὰ διαλάμψη ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ μεθ' ὅλης τῆς γνησιότητος καὶ εὐλικρινείας αὐτῆς. Διὰ τοῦτο θεωρῶ αὐτὸ πολλοῦ ἄξιον νὰ ἀναγνωσθῇ ὑπὸ πάντων, ἰδιαίτατα δὲ τῶν μαθητῶν καὶ διδασκάλων, εἰς τοὺς ὁποίους παρέχεται ὡς ἐν ἀξιόλογον ἔθνικὸν ἀνάγνωσμα δυνάμενον νὰ ἐμπνέῃ πάντοτε βαθεῖαν καὶ ἀκλόνητον τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν πατρίδα καὶ τὰς μεγάλας ἰδέας, τῶν ὁποίων αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀρχικὴ κοιτίς καὶ ἡ ἀκάματος τροφὸς καὶ θεράπεινα.

ΣΠΥΡ. Χ. ΜΑΓΓΙΝΑΣ

* * *

A. H. M. JONES, **Sparta**, Oxford, 1967, σελ. VIII+189.

Περὶ τῆς Σπάρτης, ἥτις διεδραμάτισε πρωτεῦον πρόσωπον εἰς τὴν ὄλην ἑλληνικὴν ἱστορίαν, πᾶν γραφόμενον ἐπὶ τῇ βάσει καλῶς ἐληλεγμένων στοιχείων εἶναι εὐπρόσδεκτον. Ἀπέβη αὕτη ἐπὶ μακρὸν ἡ πρώτη δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ πλεῖστοι συγγραφεῖς προέβαλον «τὴν ἐπ' ἀρετῇ φήμην» τοῦ πολιτεύματος αὐτῆς.

Καὶ σήμερον ὁμως ἔτι παρὰ τὴν μακροτάτην καὶ ἐπίπονον ἐπιστημονικὴν ζήτησιν, ἥτις ἀρχεται ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου, παραμένει ἀσαφὴς ὄχι τόσον ἡ ἐξωτερικὴ ἱστορία τῆς Σπάρτης, ἡ ὁποία ἐμπλεχθεῖσα μετὰ τῆς ἄλλης ἑλληνικῆς ἱστορίας διευκρινίσθη πως, ὅσον ἡ ἐσωτερικὴ αὐτῆς διάρθρωσις καὶ πολιτειακὴ συγκρότησις. Ἦδη ὁ Θεουκιδίδης ὁμιλεῖ «διὰ τῆς πολιτείας τὸ κρυπτόν» (Ε', 68) καὶ ἡ πολιτεία αὕτη καὶ σήμερον παραμένει σκοτεινὴ ἐν πολλοῖς.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους πᾶσα νέα ἐργασία περὶ Σπάρτης γίνεται δεκτὴ μετὰ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ λύσῃ ὀρισμένα προβλήματα, ἅτινα ἔχουν τεθῆ, ἢ θὰ θέσῃ νέα. Τὸ ἐγχείρημα τοῦτο ἀνέλαβεν ἐπ' ἐσχάτων ὁ A. H. M. Jones, διαπρεπῆς καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge, γνωστὸς ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ : 1. *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford, 1940 2. *The Athenian Democracy*, Oxford, 1960 3. *The Later Roman Empire 284—602* καὶ 4. *The Decline of the Ancient World*, London, 1966 (ἐπιτομὴ τοῦ προηγουμένου).

Ὁ μελετητῆς ἔχων ὑπ' ὄψει καὶ τὴν προγενεστέραν προσφορὰν τοῦ A. H.